

Сидорович О.Ю.,

к.е.н. Тернопільського національного економічного університету

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В ФІСКАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

У статті аналізується роль, проблемні аспекти вітчизняної податкової теорії та практики, з обґрунтуванням необхідності побудови методологічного інструментарію дослідження оподаткування доходів фізичних осіб.

The paper deals with analyzing the role, problems of the native task theory and practice, with the substantiate the necessary construction metodological directions of investigation in a sphere of personal income taxations.

З утвердженням державної незалежності України почався новий етап розвитку фінансової теорії, як комплексної інтегруючої системи знань про суспільство як цілісну систему з її складовими в питаннях фінансу, що вивчає закономірності та рушійні сили функціонування, внутрішні і зовнішні закони розвитку.

Особливість цього етапу полягає в тому, що при розробці податкової політики та її впровадженні, державні органи повинні ґрунтуватися на положеннях фінансової теорії, в якій, внаслідок трансформаційних перетворень, в один могутній потік досліджень зливаються всі течії, наукові школи як минулого, так і сучасності з метою формування теорії і практики оподаткування, з врахуванням наявних в Україні практичних передумов. Представниками різних наукових шкіл і напрямків формуються концепції реформування податкової системи України, що надає проблемам пошуку методологічного інструментарію фінансу виняткового значення.

Актуальність розробки методологічних проблем складових фінансової науки зумовлюється, окрім відсутності загальної концепції фінансової теорії, ще й недооцінкою значення методології в науковому пізнанні, ігноруванням або трафаретним трактуванням методологічних принципів, методів, прийомів і способів дослідження існуючих у зарубіжній теорії і практиці.

Фіскальна теорія є системою знань, що формується на основі симбіозу різних наук, зокрема: економічної історії, філософії, права, етнології, соціології, економіки, демографії, і яка, окрім загальнонаукових методологічних засад і методів, включає в себе й методологію дослідження окремих податків, їх елементів та функцій, що надає їй інтегрального комплексного характеру та вимагає здійснення системного підходу. Тому теоретичне, науково-практичне і концептуально-правове обґрунтування сутності поняття „податок” – є не чим іншим, як системою принципів (правил), методів, прийомів, способів і засобів його наукового пізнання як об’єктивної економічної категорії та конкретної форми правових взаємовідносин платників податків з державою.

Методологічний інструментарій вивчення фіскальних процесів загалом можна розглядати як взаємозв’язаний, органічно цілісний комплекс трьох основних компонентів: принципів, методів та засобів дослідження. Кожна із перелічених складових є емпірично виробленими, науково осмисленими і практично установленними правилами пізнання, які виведені з багаторічної дослідницької практики, з набутого досвіду наукових шкіл Європи.

Здійснювані в Україні радикальні політичні та економічні трансформації відбуваються на тлі реформування системи оподаткування, запровадження ефективних та прогресивних методик у вітчизняну практику оподаткування загалом та оподаткування фізичних осіб і їх доходів зокрема.

Серед вітчизняних монографічних видань другої половини ХХ століття, присвячених розгляду природи оподаткування і податкової політики, практично немає економіко-історичних досліджень питань оподаткування фізичних осіб, що пояснюється відсутністю до початку 90-х років необхідності в розвитку подібних досліджень. Роботи, що торкаються цієї тематики, обмежені або характеристикою окремих видів податків на визначених етапах розвитку вітчизняної економіки, класифікації структурних елементів податків та їх природи, або описом функціонування системи оподаткування загалом у визначених часових рамках, і не містять комплексного аналізу технологій оподаткування, з врахуванням фіскальних пріоритетів держави та індивідуального вибору.

Історія моделі людини, як суб’єкта економічних, соціальних, політичних, фіскальних та інших правовідносин в науковій літературі, дещо прихована, однак загострюється в епохи переломів і змін парадигм економічної науки, оскільки розвиток цивілізації – це розвиток людини і її потреб, тому сучасна

економічна наука, за твердженням Б.Гаврилишина, потребує утвердження прагматичної теорії, в основі якої має бути абсолютна цінність – людина та її життя.

Власне, взаємовідносини людини і суспільства, громадянина і держави визначають ступінь розвитку країни, рівень її демократизації, і тому в зарубіжній фінансовій науці вивчаються з врахуванням багатьох наукових принципів.

Зокрема, принцип історизму є не чим іншим, як універсальним правилом, характерним для будь-якого наукового пізнання, яке в оподаткуванні має свою специфіку, зумовлену системним характером знань. Історизм орієнтує на послідовно історичний підхід як до суспільних процесів, подій і явищ у житті України й інших країнах світу, розвитку фіскальної теорії, врахування конкретних економічних, соціально – економічних і політичних умов. Уявлення про сутність податків і їх роль в економічній системі, суспільному розвитку, здійснюваним ними впливом на життя і добробут громадян постійно змінюється під впливом розвитку суспільних відносин.

Тому засади трансформації фіскальної політики загалом і в сфері оподаткування доходів громадян можна дослідити орієнтуючись лише на історичний та хронологічний підхід до вивчення всіх етапів становлення та генезису, що дозволяє виявити провідні тенденції розвитку, його закономірності, взаємозв'язок з процесами державотворення. Історичний принцип дослідження передбачає конкретність вивчення процесу, явища, аналізу конкретної ситуації, характерної для відповідної епохи, доби, періоду, історичного часу, диктує необхідність їх розгляду у зв'язку з іншими процесами: політичними, філософськими, економічними, соціальними та морально-етичними, адже процеси оподаткування доходів нерозривно пов'язані з мораллю та етикою.

Фіскальна теорія є інтегруючою системою знань про засади і пріоритети формування та реалізації фінансової бази держави, розвиток якої характеризується багатофакторністю, впливом багатьох чинників на події, явища, суспільні процеси, обумовлюючи визначальний характер принципу системності.

Загальними і обов'язковими правилами дослідження в питаннях оподаткування доходів фізичних осіб є об'єктивність і всебічність, що зумовлює доцільність вивчення фіскальних процесів, на основі всебічного зіставлення різних точок зору на те чи інше явище, подію, вивчення інформації та визначення ступеня її повноти.

Неодмінним правилом наукового дослідження в питаннях оподаткування доходів фізичних осіб є дотримання принципу

наступності наукового пізнання, який забезпечує зв'язок між явищами, віддзеркалюючи логіку розвитку. Тому кожен новий етап розвитку теорії і практики повинен твердо спиратися на досягнення попередніх етапів, виступати як логічне продовження, поглиблення та вивчення як окремих проблем, так і науки в цілому. Наступність виступає як одна з закономірностей розвитку, даючи змогу виявити провідні тенденції, співвідношення теорій, можливість їх примноження, реалізуючи таким чином прогностичну функцію.

У дослідженнях з методології дедалі частіше одним з найважливіших встановлюється принцип світоглядності, що має пріоритетне значення для досліджень в питаннях як формування та розподілу казни, так і в питаннях оподаткування громадян. Процеси оподаткування в державі здійснюють потужний і всебічний вплив на формування соціального та правового світогляду народу, формують засади фіскальної моралі, норми поведінки як громадянина, так і платника податків, прищеплюють почуття національної і державницької самосвідомості та патріотизму. Це вимагає прийняття до уваги мотивів, інтересів та потреб суб'єктів оподаткування, що знаходить своє вираження у їх податковій поведінці, ґрунтуючись на особливостях соціальних відносин, впливі звичаїв і традицій, менталітету, історичних особливостях та інших неекономічних змінних.

Велика кількість взаємопов'язаних відносин, що існують у суспільстві, прямий і опосередкований взаємозв'язок змін в податковому законодавстві, обумовлених визначеними причинами, вимагає в кожному конкретному випадку глибокого розуміння їхньої природи, характеру і сутності, виявлення та вивчення яких складає суть фіскальної соціології. Остання є наукою про суспільство як цілісну систему з її складовими в питаннях фіску, що вивчає закономірності і рушійні сили їх функціонування в рамках суспільства, його внутрішніх і зовнішніх законів розвитку.

Загалом, існуючі методи пізнання фіскальних процесів є більш чи менш значимими, проте порушення або ігнорування навіть одного з них неминуче негативно позначається на повноті і достовірності дослідження, його значенні для науки і практики.

Складність проведення комплексного дослідження теоретичних засад оподаткування фізичних осіб в Україні зумовлюється наявністю семантично тотожних складових механізму оподаткування, що використовуються як в теоретичних дослідженнях вчених, так і в нормативно – правових актах держави.

З метою чіткого визначення об'єкту дослідження доцільно розмежовувати поняття та дефініції, що характеризують процеси оподаткування фізичних осіб.

Першопочатковими при формуванні конструкцій оподаткування є податки, які є частиною національного доходу, що вилучається державою у населення через позаекономічний та економічний примус на безеквівалентній основі з метою виконання соціально-економічних, політичних та інших функцій на умовах обов'язковості та безповоротності.

Оподаткування фізичних осіб можна аналізувати з кількох позицій, зокрема:

– **Семантичної** (від гр. *semanticos* – означаючий) – розділ семіотики, що вивчає одиниці мови і знакових систем в людській мові), та **етимологічної** – (від гр. *etimon* – істина, істинне значення слова і *logia* – походження слова або морфеми).

Термін „оподаткування” походить від терміна „податі”, яким в Російській імперії до середини 19 століття називались податки з феодально-залежного населення, яке називалося „податным сословием”. В основу даної групи входили селяни і міщани, які платили „подушную подать”, підлягали рекрутським і натуральним повинностям, були обмежені в свободі пересування. В другій половині 19 століття „податі” були замінені системою обов'язкових платежів, яка охопила все населення Російської імперії. В Україні термін „податі”, на відміну від Росії, трансформувався і знайшов подальше поширення в терміні оподаткування, тобто процесі сплати обов'язкових платежів на користь держави.

– **Онтологічної** – (від гр. *on* – рід, *ontos* – сутність і *logia*) – розділ філософії, вчення про буття, в якому досліджуються загальні основи, принципи, структура і закономірності розвитку явищ і процесів.

В цьому ракурсі оподаткування фізичних осіб – це:

– **Процес**, що включає в себе такі стадії: встановлення ставок оподаткування та нормативно-правових рамок, що визначають умови оподаткування в кожній конкретній країні, безпосередньо процедури стягнення обов'язкових платежів на користь держави та механізми контролю за дотриманням повноти відображення об'єктів оподаткування в обліку, достовірності нарахування та своєчасності сплати.

– **Явище** встановлення та стягнення платежів індивідів для трансферу фінансових ресурсів з приватного сектора в державний.

– **Засіб** фінансової політики для впливу на аллокацію ресурсів, розподіл багатства та суспільний вибір.

– **Інструмент** фіскальної політики, що здійснюється з метою фінансування суспільних, урядових потреб.

– Це **відносини**, які виникають між державою і фізичними особами з приводу примусового відчуження частини доходів з метою поповнення бюджету, необхідних для покриття державних і суспільних видатків.

Таким чином, **мета** оподаткування фізичних осіб – покращення становища та достатку громадян, врівноваження соціального добробуту, що досягається з дотриманням **принципів**: нейтральності, обов’язковості, рівнозначності і пропорційності, соціальної справедливості, стабільності, економічної обґрунтованості, доступності, рівномірності сплати, єдності підходів.

Функції оподаткування фізичних осіб є в певній мірі тотожними функціям податків, серед них виділяють такі: фіскальна, розподільчо – регулююча, контрольна, інформаційна, і найбільш суперечлива-стимулююча.

Оподаткування фізичних осіб, за своєю суттю – це **категорія** економічна, суспільно-соціальна та морально-етична.

– **Гносеологічної** (від гр. *gnosis* – пізнання) – розділ філософії, в якому вивчаються закономірності і можливості пізнання, відношення знання (понять) до об’єктивної реальності, досліджуються шляхи та форми процесу пізнання, умови та критерії його достовірності та істинності.

Практичною реалізацію технологій оподаткування фізичних осіб є **обмін податків на суспільні блага і трансфертні платежі**, що в більшій чи в меншій мірі є формами впливу на життєдіяльність громадян держави, величину їх добробуту, соціального забезпечення, розміру сплачених податкових платежів і отриманих суспільних благ. Останні дві категорії є протилежними і взаємозалежними, оскільки і перша, і друга є не чим іншим, як **фінансовими потоками прямої і зворотної дії**, в процесі кругообігу яких здійснюється формування, розподіл та використання фондів грошових коштів. Загалом, грошовий потік можна представити як систему кровообігу фінансового організму держави, ефективне управління яким забезпечується реалізацією ряду принципів, а саме: інтегрованості системи управління грошовими потоками, комплексного характеру формування управлінських рішень, високим динамізмом управління, орієнтованістю на стратегічні цілі розвитку держави, варіативністю підходів до підвищення ефективності державного управління в сфері оподаткування.

Організація фінансових потоків здійснює суттєвий вплив на кінцеві результати виконання державою покладених на неї функцій, проте концепція грошового потоку як практичного втілення технологій оподаткування, ще не отримала достатнього відображення не лише у вітчизняній, але і в зарубіжній літературі.

Як і кожна система, система оподаткування фізичних осіб розглядається в двох аспектах. З одного боку складовою оподаткування фізичних осіб є *суб'єкт оподаткування* – тобто учасник процесів справляння податку (платник, держава і державні органи), а з іншого – *об'єкт оподаткування* – явище, предмет чи процес, внаслідок наявності якого сплачується податок.

Суб'єктами оподаткування є безпосередні учасники процесів справляння податків, і традиційно у фінансовій науці, крім держави і контролюючих органів, включають *платника* та *носія податку*. Однак, на нашу думку, вказаний перелік доцільно доповнити ще одним суб'єктом, а саме – *учасником розподілу*.

Аргументом на користь такого доповнення є те, що дохід платника податків знаходить своє кінцеве споживання у сім'ї – самостійному осередку суспільства, тісно пов'язаному з іншими соціальними інститутами, життєдіяльність якого визначається закономірностями розвитку суспільства, відображаючи не лише суспільні, але і внутрісімейні відносини, виконуючи функції організації побуту, особистого споживання, первинної соціалізації і виховання дітей, психологічної і матеріально-побутової підтримки пристарілих, інвалідів, непрацевдатних членів сім'ї, які навіть не одержуючи доходів, виступають учасниками розподілу. Саме тому дохід члена сім'ї, або учасника розподілу, є не чим іншим, як частка від ділення загальної суми усіх доходів, отриманих сім'єю, пропорційно поділеної на кількість її членів. На жаль, зміни як в економіці, соціальній сфері, трансформували функції сім'ї, зумовлюючи відмінності у рівні доходів, посиленні диференціації сімей, значних відмінностях в структурі і якості споживання, неможливості виконання сім'єю властивих їй функцій.

Методичні основи оподаткування – це вибір податкових форм й наповнення їх конкретним змістом (прийняття організаційно-правового порядку обчислення і стягнення податків), встановлення прав та обов'язків сторін податкових правовідносин. Таким чином, методологічні інструментарії вивчення фіску – це комплекс методологічних принципів наукового пізнання та допоміжних або спеціальних засобів до-

слідження, оволодіння яким та його комплексне застосування є вирішальним чинником подальшого розвитку фіскальної теорії, а відповідно і практики.

Література

1. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в XX столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). – Львів: Каменяр, 2000. – С. 37.
2. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 11.
3. Зуйков И.С., Зуйкова Л.В. Философские аспекты истории налогообложения. Налоговый Вестник. – № 9-11. – М., 1997.
4. Леруа М. Платник податків: соціологічний портрет і управління відносинами суб'єктів оподаткування. Дослідницький центр Реймського університету, Реймс, Франція.
5. Советский энциклопедический словарь/ Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов.энциклопедия, 1989. – С. 1400.